

SPOREN VAN HERINNERING

nr. 10
December
2013

BELGIQUE - BELGIË
P.P.
BRUXELLES X
1/9464

PEDAGOGIE EN GESCHIEDENISOVERDRACHT

EEN UITGAVE VAN
VZW AUSCHWITZ IN GEDACHTENIS

| DRIEMAANDELIJKS | JAARGANG 2 | NR.10 | OKTOBER - DECEMBER 2013
| AFGIFTEKANTOOR: BRUSSEL X | ERKENNINGNUMMER SPOREN VAN HERINNERING: P602292

INHOUDSOPGAVE

ACTUALITEIT

De kelders van het Gestapohoofdkwartier in Brussel. Het verhaal van een ontdekking p. 2

VRAAGSTUK

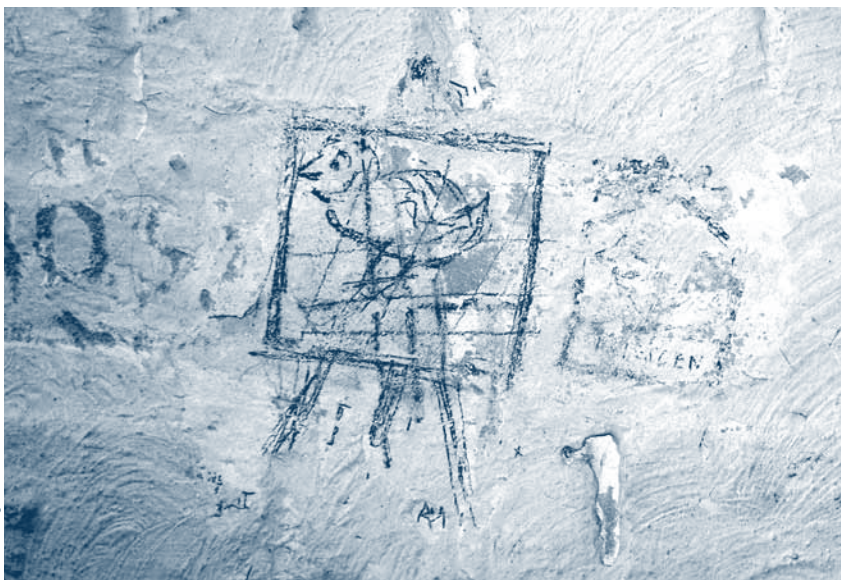
Interview met Robert Gordon. De herinnering voorbij: Italië en de Holocaust p. 4
+ Pedagogische toepassing p. 9

UITGEDIPT

'Duister toerisme' in de concentratiekampen? p. 11
+ Pedagogische toepassing p. 16

VARIA p. 19

Verantwoordelijk uitgever
Henri Goldberg
vzw Auschwitz in Gedachtenis
Huidevettersstraat 65 - 1000 Brussel

© Stichting Auschwitz

ACTUALITEIT

↑ Kelder 16 op huisnummer 453, Louizalaan te Brussel.

De kelders van het Gestapohoofdkwartier in Brussel. Het verhaal van een ontdekking

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden de panden op de nummers 453, 347 en 510 van de Louizalaan door de Gestapo gebruikt. Op de muren van de kelders bevinden zich nog inscripties en schetsen van de gevangenen.

→ Zie p. 2

DE KELDERS VAN HET GESTAPOHOOFDKWARTIER IN BRUSSEL

Het verhaal van een ontdekking

— Daniel Weyssow leidt een onderzoeksproject dat betrekking heeft op het voormalige hoofdkwartier van de Gestapo in de Louizalaan te Brussel. Hij stelt de vraag naar de bescherming van deze plaats en met name van de kelders, die nog sporen en inscripties bevatten die de gevangenen er hebben nagelaten. Herinneringsplicht en eigendomsrecht staan hier in contrast, zoals een recent debat in het Brussels parlement aantoonde.

De Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst (SiPo-SD) – in de volksmond onnauwkeurig Gestapo genoemd – vestigde zich op 27 juli 1940, kort na de Duitse inval, in Brussel¹. De taak van deze politiedienst bestond in hoofdzaak uit de arrestatie van politieke

tegenstanders en verzetslieden, maar ook van Joden en zigeuners, die via de Dossinkazerne in Mechelen naar de vernietigingskampen werden deporteerd. De SiPo-SD nam de panden in die zich aan de Louizalaan op de nummers 453, 510² en 347 bevonden.

In 1995, ter voorbereiding van zijn film *À mon père résistant* ('Aan mijn vader verzetsman')³, verdiepte historicus en cineast André Darteville zich in het huis op nummer 347. Hij wilde het parcours kennen van de slachtoffer van de Gestapo, waarvan hij een portret wilde schetsen. De SS ondervroeg haar verdachten en gevangenen in verschillende fases, waarbij de kelders onder meer dienst deden als wachtzaal. Om deze laatste te bezoeken wendde de regisseur zich tot de syndicus en vervolgens tot de conciërge, die hem naar de ondergrondse gangpaden begeleidde. Op die manier kreeg hij toegang tot vier van de twintig bestaande kelders. De verrassing was enorm. Hoewel de muren sinds het verstrijken van de Tweede Wereldoorlog

opnieuw geschilderd waren, lieten ze nog steeds herkenbare inscripties in het pleisterwerk zien, als even zovele sporen van vergoten bloed. De slachtoffers van de Gestapo, verzetslui en Joden, hadden – vaak als ultieme boodschap – tekens van hun vaderlandslievende geestdrift, hun politieke affiliatie, hun morele vastberadenheid aangebracht⁴. De andere kelders, evenals die van het nummer 453, konden op dat ogenblik jammer genoeg niet onmiddellijk worden verkend.

In 2007 kregen we het voorstel om deel te nemen aan een internationaal colloquium over de evolutie van voormalige plaatsen van detentie, concentratie en vernietiging. We besloten ons te buigen over de twee panden van het Gestapohoofdkwartier aan de Louizalaan nummer 453 en 347, die in de getuigenissen het vaakst worden aangehaald. Bij navraag vertrouwden André Darteville en José Gotovich ons toe dat ze geen toestemming meer hadden gekregen om de ontdekte plek terug te zien. Hoe zou men ze dan verder kunnen exploreren?

In het kader van een studiedag in 2010⁵ probeerden we de betrokkenen en de personen die mogelijks een rol speelden in het bewaren van de kelderinscripties samen te brengen. Met behulp van Claire Pahaut kreeg dit opzet vorm⁶. We brachten de burgemeester van de stad, Freddy Thielemans, en de minister-president van het Brussels Hoofdstedelijke Gewest, Charles Piqué, op de hoogte van ons project. Historici en getuigen, vertegenwoordigers van Monu-

menten en Landschappen en van de stad, politieke hoogwaardigheidsbekleders en journalisten beantwoordden onze oproep. De pers pikte de kwestie op en sensibiliseerde het publiek⁷. Aan een televisiegroep van het RTBF-journaal danken we de ontdekking van een erg interessante kelder. De opgenomen beelden, die op 20 oktober 2011 – de avond voor de studiedag – werden uitgezonden, deden heel wat stof opwaaien, omdat ze het bewijs leverden dat ook op het nummer 453 inscripties aanwezig waren. De meeste opschriften waren met potlood aangebracht in het Duits, Frans, Hongaars en Nederlands, en leken aan de tijd te zijn ontsnapt. De boodschappen geven de angst weer die in deze kelders werd beleefd en de duur van het verblijf: dit maakt onder meer de gekooide vogel op de foto duidelijk (zie voorpagina).

Tijdens de studiedag, die doorging in de Koninklijke Bibliotheek Albert I, op 21 oktober 2011, werden lezingen gebracht

← Afbeelding op huisnummer 453 van de Louizalaan.

© Stichting Auschwitz

over de aanwezigheid van de Gestapo in Brussel en Antwerpen, over de onderzochte kelders (vier op nummer 347 en drie op nummer 453), maar ook over andere plaatsen van herinnering waar muurinscripties worden bewaard, zoals Breendonk, Romainville, Krakau en Keulen⁸. De problematiek van de bewaring van de kelders vond vervolgens zijn weg naar het Brussels parlement. Op 8 november 2011 wendde senator André du Bus zich tot Fadila Laanan, minister van Cultuur, Audiovisuele Aangelegenheden, Gezondheid en Gelijke Kansen van de Franstalige Gemeenschap in België. De toenmalige voorzitter van het Brussels parlement, Julie de Groote, had op 14 december 2011 een onderhoud met Charles Picqué, voorzitter van het Brussels Hoofdstedelijke Gewest. Korte tijd later, op 17 januari 2012, interpeleerde senator Francis Delpérée de nationale minister van Defensie, Pieter De Crem⁹.

Een exemplaar van de verslagen van de studiedag, die in de herfst van 2013¹⁰ ter perse ging, werd aan elke eigenaar en aan elke huurder op de nummers 453 en 347 van de Louizalaan bezorgd. Dit leidde echter niet tot enige vooruitgang.

Julie de Groote nam een nieuw initiatief op 9 oktober 2013, tijdens een zitting van het parlement van de Waals-Brusselse federatie. In een parlementaire vraag aan Minister-President Rudy Vervoort vroeg ze naar de resultaten van de actie die door zijn voorganger, Charles Picqué, was ondernomen bij de syndici. Hadden ze op zijn minst gereageerd op de brieven die hen waren

bezorgd? Dat was niet het geval. "Of het nu gaat over het openstellen voor het publiek of over het verrichten van wetenschappelijk onderzoek, telkens stoten we op een weigering [...]. Een bevel tot stedelijke huiszoeking bestaat niet. De moeilijkheid bestaat erin om een evenwicht te vinden tussen het eigendomsrecht en de herinneringsplicht [...]. "Ofwel beslist men dat een spoor van die getuigenissen bewaard moet worden – dan is het mogelijk om de muurtekeningen 'uit te filteren' om ze op een andere plaats te bewaren. Ofwel beslist men dat de plaats zelf bewaard dient te worden. We moeten de knoop doorhakken, en op dit ogenblik sluiten we niets uit"¹¹. Volgens de afgevaardigde zou nu dringend actie nodig zijn: "Ofwel start men de procedure voor een klassering van de kelders, ofwel loopt men het risico dat de graffiti (die deel uitmaken van ons collectieve geheugen) achter witkalk zullen verdwijnen"¹².

Het feit dat de minister-president heeft verklaard 'niets uit te sluiten' werd door de pers (wellicht in overdreven mate) geïnterpreteerd als een mogelijke dreiging tot ont-eigening van de kelders¹³. Tot nu toe werd echter geen enkele beslissing genomen over de bescherming van deze plaatsen of over de verantwoordelijkheid van de eigenaars als bewakers van een herinnering die de collectieve gemeenschap toebehoort. ■

Daniel Weyssow,

Projectverantwoordelijke
VZW Auschwitz in Gedachtenis

Vertaling: Fabian Van Samang

(1) Paul Aron en José Gotovich (red.), *Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale en Belgique*, Brussel, André Versaille, 2008, p. 339-342.

(2) Dit huisnummer vestigde een garage, burelen, een kantine en kelders, die in 1943 dienst deden als verzamelplaats voor opgepakte Joden, in afwachting van hun transport met vrachtwagens naar de Dossinkazerne in Mechelen, van waaruit ze naar Auschwitz gedeporteerd zouden worden. Cf. Maxime Steinberg, *Dossier Brussel-Auschwitz, De SS-politie en de uitroeiing van de Joden, gevolgd door gerechtelijke documenten van de rechtzaak Ehlers, Canaris en Asche bij het Assisenhof te Kiel, 1980*, Brussel, Steuncomité bij de burgerlijke partij proces tegen SS-Officieren Ehlers, Asche, Canaris voor wegvloering der joden van België, 1981.

(3) André Darteville, *À mon père résistant*, documentaire geregisseerd door Luc en Jean-Pierre Dardenne, 3u20', België, 1995.

(4) André Darteville en Isabelle Ponteville, *347 Louizalaan, In de kelders van de Gestapo*, Uitgegeven door het Navorsings- en Studiecencentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, Brussel, Buch uitgeverij, 1996.

(5) Colloquium onder de leiding van Béatrice Fleury en Jacques Walter, *Qualification/requalification des lieux de détention, de concentration et d'extermination*, Centre de recherche sur les médiations (CREM), UFR Sciences humaines et Arts, Université Paul Verlaine-Metz, 8-10 november 2007.

(6) Secretaris van de Herinneringsgroep, voorgezeten door Pieter-Paul Baeten.

(7) Christian Laporte, « Des graffitis à préserver pour l'Histoire », *La Libre Belgique*, 17 juni 2013. De gepubliceerde artikelen en de gerealiseerde TV-interviews vindt u terug op de website van de Stichting Auschwitz: <http://www.auschwitz.be/index.php?Itemid=561>

(8) Olivier Van der Wilt, Thomas Fontaine, Grzegorz Jezowski, Karola Fings.

(9) « La journée d'étude et débats. Table ronde et interpellations parlementaires », website van de Stichting Auschwitz, http://www.auschwitz.be/images/_collection/gestapo_interpellations.pdf.

(10) Weyssow, Daniel (red.), *Les caves de la Gestapo, Reconnaissance et conservation*, Paris, Kimé, 2013.

(11) Patrice Leprince, « Traces de mémoire en péril », *Le Soir*, 10 oktober 2013.

(12) Philippe Carlot, « Bruxelles s'interroge: comment conserver l'ex-siège de la Gestapo ? », RTBF.info, 11 oktober 2013.

(13) Cédric Rosenbaum, « Avenue Louise: exproprier les propriétaires des caves de la Gestapo ? », *L'Avenir.net*, 16 oktober 2013; Christian Laporte, « Caves de la Gestapo : c'est toujours le statu quo ! », *La Libre Belgique*, 22 oktober 2013.

INTERVIEW MET ROBERT GORDON

De herinnering voorbij: Italië en de Holocaust

— In zijn recentste boek *The Holocaust in Italian Culture* (Stanford University Press) analyseert Robert Gordon hoe het naoorlogse Italië met de Holocaust is omgegaan – of hoe het daarin heeft gefaald. Simona Storchi interviewt hem over de bijzonderheden van de Holocaustrepresentatie in Italië en over de positie van Italië in het bredere veld van Holocaustherinnering.

In het eerste hoofdstuk stelt u uw boek voor als een overzicht van Holocauststudies in Italië. Het boek lijkt echter ook te reflecteren over de stand van zaken in het Holocaustonderzoek in het algemeen en levert een bijdrage aan de herdefiniëring van het onderzoeksdomein. In welke mate biedt de Italiaanse casus mogelijkheden voor zo'n reflectie en wat kan het land daartoe bijdragen?

Robert Gordon: Ik begon het onderzoek voor dit boek door mezelf onder te dompelen in de vloedgolf van onderzoek naar Holocauststudies, die vanaf de jaren 1990 de kop opstak, en die zich vooral richtte op patronen en plaatsen van Holocaustherinnering in specifieke landen en culturen in de lange naoorlogse periode. In een domein waarin veel disciplines samenkomen, gaat van die werken een cruciale algemene vraag uit: hoe en waarom werd de Holocaust in de naoorlogse periode een belangrijke – en misschien zelfs de belangrijkste – gebeurtenis uit de wereldgeschiedenis van de twintigste eeuw? Hoe werd deze gebeurtenis benaderd en hoe werd haar betekenis op verschillende manieren, plaatsen en tijdstippen herzien? Er beston-

den natuurlijk al baanbrekende en inspirerende werken over Duitsland en Israël, net als een hele reeks belangrijke studies over Frankrijk en Amerika als plaatsen van herinnering met betrekking tot de Holocaust, en zelfs – misschien nog het meest verrassende – studies (zoals die van Tony Kushner) over de plaats van de Holocaust in het naoorlogse Britse intellectuele en politieke leven en zijn 'liberale verbeelding'. Er bestond academisch pionierswerk over Nederland, België en Denemarken, en na 1989 kwam in de landen achter het gevelen IJzeren Gordijn een parallelle golf van vulgariserend en academisch werk over deze geschiedenis tot stand. Bijgevolg was Italië toen ik mijn werk aanvatte, in zekere mate een ontbrekend stuk in de legpuzel, een nogal verwaarloosd onderdeel van het Holocaustverhaal en zijn nalatenschap in de naoorlogse nationale en culturele geschiedenissen. Maar naarmate ik intensief verder werkte met het Italiaanse materiaal, raakte ik ervan overtuigd dat de Italiaanse casus niet enkel een zoveelste nummer in de ranglijst van de 'nationale' herinneringsstudies was, maar dat het een belangrijkere en complexere betekenis had. En ik raakte er ook van overtuigd

dat Holocauststudies uit het keurslijf van nationale gevalstudies moesten breken. De reden daarvoor is enerzijds historisch en anderzijds methodologisch. Historisch had Italië de ideologische fundamenten van de Holocaust gelegd, alleen al omdat het fascisme en de moderne totalitaire staat daar werden uitgevonden en omdat ze er twee decennia, schijnbaar met brede instemming, stand kon houden. Het werd een model waarop Hitler kon voortbouwen. Maar niet alleen Hitler. Het ware belang van Italië is misschien te vinden in het meer algemene model dat Mussolini's fascisme bood en dat niet zozeer of niet enkel door Berlijn werd gekopieerd, maar werd nagevolgd in heel bezet en collaborerend Europa. Paradoxaal genoeg staat Italië ook model voor de 'goede' Holocaustverhalen: als een natie of een volk dat zijn Joden probeerde te 'redderen', tot 1943 deportaties poogde te verhinderen en ze nadien bleef belemmeren, dat burens en zelfs vreemden verborg, en zodoende een relatief laag aantal slachtoffers ('minder' dan 10.000 doden) naliet. Dit is deels een historisch gegeven en deels een wijdverspreide mythe, die de Italianen afbeeldt als mensen die fatsoenlijk en liefdevol in het leven stonden, terwijl

"Largo 16 ottobre 1943": deze plaats in het voormalige getto van Rome kreeg een nieuwe naam ter herinnering aan de meer dan 1000 Joden die er in 1943 werden opgepakt en gedeporteerd.

© Robert Gordon

de Duitsers strakke ideologen en 'gewillige beulen' waren. De Holocaust in Italië is een domein dat door die twee fenomenen wordt doorkruist (Italië als geboorteplaats van het fascisme, Italianen als uithangborden van menselijk fatsoen). Uiteraard is geen van deze representaties helemaal juist of volledig coherent met historiografische analyses van de Holocaust. In elk hoofdstuk focus ik op een andere gegeven: een specifieke tijdsspanne, een invloedrijk personage, plaatsen die gelden als een brandpunt voor Holocaustherinnering (een stad als Rome of een monument in een kamp), verschillende vertoogtypes of metaforen die over de Holocaust de ronde doen, stereotypen en clichés, Italiaanse of internationale onderzoeksnetwerken over de Holocaust, enzovoort. Door al deze uiteenlopende elementen samen te brengen, hoopte ik iets te kunnen vatten van de algemene vorm van de Italiaanse Holocaustcultuur.

Ik zou graag even in pikken op de term de 'vorm' van de Holocaust in Italië. U wijst er op dat de jongste jaren heel wat onderzoek werd gewijd aan de nalatenschap van de Holocaust en de herinneringsculturen in landen als Duitsland,

Frankrijk, Israël en de Verenigde Staten, en zelfs in Oost-Europa, terwijl in Italië weinig analyses of overzichtswerken werden voortgebracht. Hoe verklaart u dit?

Robert Gordon: Het is ongetwijfeld zo dat er erg weinig aandacht bestond voor de Holocaust in de moderne Italiaanse geschiedschrijving toen ik mijn onderzoek begon. Italië kwam zelden aan bod in het groeiende domein van Holocauststudies. Vanuit een cultureel standpunt of extern perspectief leek dit vreemd, omdat bepaalde uitzonderlijke figuren, zoals Primo Levi of Giorgio Bassani, films als *La vita è bella* of *Seven Beauties* (Pasqualino Settebellezze) een (al dan niet controversiële) sleutelplaats hadden verworven in het internationale panorama van Holocaustnarratieven en -getuigenissen.

Binnen Italië was de herinnering aan de Holocaust echter verbonden met en verstoord door andere lokale geschiedenissen en door sterk gepolitiseerde en versplinterde debatten, die met name gingen over de toe-eigening van bepaalde verhalen in de naoorlogse geschiedschrijving: verhalen over het fascisme en het antifascistische verzet, verhalen over de Kerk en haar belangrijkste ideologische tegenstrever in

het naoorlogse Italië, de communistische partij (PCI). Dit betekent dat het moeilijk was om een duidelijk beeld te krijgen van de Holocaust in de Italiaanse context en nog moeilijker om er op een coherente manier over te praten of het neutraal of objectief te kaderen binnen het overheersende culturele, politieke en waardensysteem. Het was te beladen en te indirect verbonden met andere problemen. En om soortgelijke redenen is het moeilijk gebleken het thema te historiseren – in onder meer dat opzicht is Italië wel eens vergeleken met Oost-Europese landen, waar collectieve historische gevoeligheden in zekere zin bevroren zijn gebleven tijdens de Koude Oorlog. Tot 1989 leken het ondergedompelde ijsbergen. Toch betekent dit helemaal niet dat de Holocaust – of wat we nu de Holocaust noemen – na het beëindigen van de oorlog niet aanwezig was in de Italiaanse cultuur, zelfs niet, zoals ik in het boek beschrijf, in de weken en maanden voor het einde van die oorlog. Reeds in 1944 wijdden auteurs met erg uiteenlopende opvattingen, zoals de literaire intellectueel Giacomo Debenedetti en de wispelturige fascistische non-conformist Curzio Malaparte, vurige teksten aan de vervolging van de Joden: Debenedetti bracht een kroniek over de NS-razzia in Rome van 16 oktober 1943, waarbij meer dan 1000 joden werden opgepakt; Malaparte schreef een van de pittigste (en hatelijkste) As-georiënteerde verhalen over de oorlog, *Kaputt*, met beschrijvingen van het getto in Warschau en de pogrom in Iasy (Roemenië) in 1941. De Holocaust was dus van in den beginne sterk aanwezig – ze werd voorgesteld, erkend, vervormd en verhaald. Het probleem was dat dit beknot werd, gefragmenteerd, en vaak genegeerd. Met mijn boek wilde ik onder meer de fragmenten van dit onderzoeksdomein samenbrengen en het voor het eerst als een geïntegreerd geheel bekijken, in zijn evolutie en specifieke vormgeving.

Vervolg op p.6 →

→ Vervolg van p.5

In welke mate is Italië een specifieke casus met een onderscheiden geschiedenis wat de voorstelling en de interpretatie van de Holocaust betreft, en wat zijn de punten van gelijkheid en verschil met andere nationale culturen?

Robert Gordon : Italië is een goed voorbeeld van de wijze waarop zowel nationale als transnationale elementen opduiken en elkaar verrijken in de Holocaustcultuur. In het boek leg ik sterk de nadruk op 'transnationale' culturele fenomenen als vectoren van Holocaustherinnering en -kennis. Om maar één beroemd voorbeeld in herinnering te brengen: Anne Franks dagboek circuleerde in de jaren 1940 in Nederland, bereikte de Verenigde Staten (zowel op het podium als in de film) in de jaren 1950 en werd in 1954 voor het eerst naar het Italiaans vertaald, waarna het zich een weg baande naar de harten en de geesten van vele generaties middelbare scholieren. Of, om een veel besproken Italiaans voorbeeld te nemen, Roberto Benigni's *La vita è bella* bouwt op de verhalen van Benigni's vader, die als Italiaans soldaat door de Duitsers in gevangenschap werd gehouden, op zijn lectuur van Primo Levi en anderen, op het werk van schrijvers die doordrongen waren van de Italiaanse geschiedenis en context. Nadien werd het omgevormd tot een Oscarproduct voor Hollywood door Miramax, waarna het een wereldwijd publiek kreeg in bioscopen en op filmfestivals. Die omzwervingen zijn essentieel om te begrijpen hoe de Holocaust vandaag een wereldhistorisch en 'wereldcultureel' gebeuren geworden is. En in zekere zin betekent dit ook dat er een soort supranationale herinneringsgeschiedenis bestaat, met gevoeligheden en denkbeelden die, grosso modo, door de meeste naties worden gedeeld.

Ik probeer dit aan het begin van mijn boek op een chronologische manier in beeld te brengen (Anne Frank, Eichmann,

Hoofdgebouw van het concentratiekamp *La Risiera di San Sabba* te Triëst. Dit kamp was het enige van Italië met een verbrandingsoven.

© Robert Gordon

Holocaust op de TV, *Schindler's List* enzovoort). Uiteraard hebben alle gemeenschappen en culturen die gedeelde geschiedenis op hun eigen manier aangepast, en lokale en globale geschiedenissen opnieuw verteld met een taal die hen eigen is. Italië heeft haar eigen sleutelfiguren in de Holocaustcultuur (zoals degene die ik al eerder vermeldde, Bassani, Levi, Benigni). Het heeft haar eigen onopgeloste geschiedenissen, haar eigen code om over de Holocaust te spreken, haar eigen gebeurtenissen en herinneringsplaatsen. De sterke aanwezigheid van de Kerk in Italië is één van deze eigenheden. Mijn boek gaat niet in op de controverses over het pausdom en de Holocaust. Maar de alomtegenwoordige aanwezigheid van de Kerk in de Italiaanse politiek, cultuur en gemeenschap betekent dat ze niet onvermeld kan blijven. Zo heb ik het bijvoorbeeld over George Pan Cosmatos' film *Massacre in Rome* (1973), waarin een heldhaftige priester, gespeeld door Marcello Mastroianni, geplaatst wordt tegenover een nazibeuvel (Richard Burton). De film speelt zich af in Rome in 1944, tegen

de achtergrond van de slachtpartij in de de Ardeatijnse Grotten, oude Romeinse catacomben, waar 335 Italianen (waaronder meer dan 70 Joden), vermoord werden als vergelding voor een aanval door het Verzet. In deze film over dit gedramatiseerde 'waargebeurde' verhaal zien we een web van verbanden en associaties opduiken tussen Rome, de Kerk, de nazibezetting en lokale fascistie, het Verzet, het Oude Rome en zijn vervolgd christenen, en het lijden van de Italiaanse Joden en de bredere Italiaanse bevolking.

U zegt dat 'herinnering' niet noodzakelijk het enige en het beste discursieve kader is om over de Holocaust te spreken. Toch is dit de gangbare en haast onvermijdelijk term geworden binnen dit onderzoeksdomein. Op welke manier kan een cultureel perspectief dit concept op de proef stellen en eventueel een alternatief bieden?

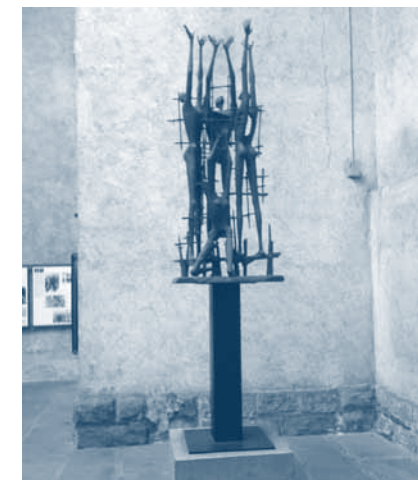
Robert Gordon : Voor ik aan dit boek begon, heb ik meerdere jaren onderzoek verricht naar schrijvers die de Holocaust

hebben overleefd, in het bijzonder Primo Levi. Op die manier was ik al op een aantal begrippen gestoten die aanvankelijk aantrekkelijk leken. Vaak waren het metaforische beelden om het vreselijk lijden te beschrijven, die echter toen al tot een soort verplichte woordenschat waren verworven. Ze bezaten een oprechte kracht en waren erg toepasselijk, maar liepen volgens mij toch het risico om doods en verstikkend te worden, of op zijn minst een soort 'Holocaust-vroomheid' (zoals Jacqueline Rose het noemde) op te wekken. Het waren begrippen als 'getuigenis' (ik wilde mijn voorgaande boek over Primo Levi inderdaad 'Voorbij de getuigenis' noemen, maar ik koos uiteindelijk voor het meer uitdagende 'Van getuigenis tot ethiek'), 'trauma', de topos van 'onzegbaarheid' (over Auschwitz spreken is het 'onzegbare zeggen': Jorge Semprun's veelzeggende reactie was dat de kampen helemaal niet onzegbaar waren, maar onleefbaar). Wanneer een overlevende over zijn vreselijke ervaringen in Auschwitz schrijft, doet de term 'getuigenis' denken aan een christelijke martelaar die Gods waarheid belijdt doorheen zijn pijniging, of aan een getuige in een rechtbank die zweert dat wat hij zegt feitelijk en waar is, en dat hijzelf daadwerkelijk aanwezig was. Maar deze daad is verwant met veel andere dingen, veel andere handelingen en andere taaldaden. Deze overlevende (enkel) een getuige noemen en zijn werk (enkel) een getuigenis, betekent dat het werk wordt afgesneden van een veelheid aan andere manieren waarop het zou kunnen worden gezien. 'Herinnering' is nog zo'n veelgebruikte term, die een krachtige historische betekenis heeft, met name in de vroege naoorlogse jaren van individuele en collectieve herinneringen. Maar herinnering is niet het enige proces dat vormgeeft aan kennis en besef van het verleden, of van een gebeurtenis als de Holocaust. Die kennis verspreidde zich vanaf de jaren 1980 over grote groepen schoolkinderen, geschoolde volwas-

senen, media-doelgroepen enzovoort. Dit gebeurde door transmissies die slechts zeer losjes en onrechtstreeks verbonden waren met 'herinnering'. De culturele productie rond de Holocaust omvat de herinnering en 'herinneringseffecten' (hoe ik als een individu geboren in de jaren zestig verkies de Holocaust te 'herinneren'); maar in de meest brede zin wordt culturele productie door veel meer aangestuurd dan enkel door de herinnering. Misschien had ik dit boek 'Voorbij de herinnering' moeten noemen. Ik probeer generische termen te gebruiken die breder zijn dan louter 'herinnering' en die een brede waaier van overdrachtsprocessen kunnen omvatten. Een alledaagse term die ik soms overneem van Peter Novick's werk over de Holocaust in het Amerikaanse leven, is simpelweg 'talk'. 'Holocaust talk' zijn al die zaken met betrekking tot de Holocaust die gezegd, geschreven en bediscussieerd worden. Het was mijn doel om de onderliggende ritmes van dat brede culturele lawaai naar boven te brengen.

U spreekt over een gemediatiseerde kennis van de Holocaust, die op oppervlakkige informatie berust, 'een soort erkenning, eerder dan diepe kennis van de Holocaust,' zoals u het omschrijft in uw boek op p. 35. Hoe betekenisvol is de inbreng van die informatievloed om de Holocaust in Italië (en daarbuiten) te begrijpen en te herdenken? Welk soort kennis brengt het voort en wat is de plaats van die informatievloed in de hedendaagse cultuur?

Robert Gordon : Dit is een schitterend voorbeeld van wat ik 'voorbij de herinnering' noem. Al zeer vroeg in mijn onderzoek, bij de eerste Italiaanse herdenkingsdag voor de Holocaust in 2001 (die betekenisvol 'Dag van de Herinnering' werd genoemd), trof het mij hoe de aandacht voor het gebeuren tegelijk breed en smalletjes was. Miljoenen Italianen wisten dat deze dag zou plaatsvinden maar wellicht

© Robert Gordon

↑ **Ontwerp voor het internationale monument in Auschwitz, Marcello Mascherini, Risiera di San Sabba, Triëst.**

namen enkele tienduizenden mensen op één of andere manier actief deel. Het werd uitgezonden op televisie alle nationale en lokale politici woonden de evenementen bij, kranten en tv-nieuws brachten er verslag over uit, tentoonstellingen werden geopend, redevoeringen werden gehouden enzovoort. Maar het tekende het nationale bewustzijn niet op diepgaande wijze: de 'Dag van de Herinnering' was enkel een nieuwe toevoeging aan de officiële kalender. Dit kwam gedeeltelijk, maar niet alleen door de mediativering. Het bereik was ook breed en smalletjes omdat de Dag vooral - en terecht - op scholen en onderwijs was toegespitst, zoals voorzien in de wet die eraan ten grondslag lag. Dit betekende dat er één dag les over werd gegeven, één thema, misschien enkele lessen van tevoren, met een leraar geschiedenis of een leraar Italiaans (voor een literatuurles), misschien een museumbezoek of een lezing door een overlevende. En dan, de volgende dag, over naar een ander thema, ander nieuws. Maar dit is de manier waarop kennis vandaag doorsijpelt en zich verspreidt;

Vervolg op p.8 →

→ Vervolg van p.7

het is geen diepgaande kennis, maar het leidt tot een vormend en doordringend bewustzijn. Het is iets dat in de culturele ether zit en beschikbaar is als referentiepunt, minstens vanaf de jaren 1990 maar via sommige signalen en sectoren al vanaf de jaren 1960. Wat u terecht de 'stroom aan informatie' noemt, is cruciaal voor ons inzicht in de rol van de Holocaust, en bij uitbreiding wellicht voor ons begrip van alle collectieve benaderingen van geschiedenis en identiteit binnen samenlevingen die gekenmerkt worden door massa-onderwijs en grootschalige informatie-uitwisselingen.

U spreekt over Primo Levi als de belangrijkste vertolker van de Holocaust in Italië. Hoe gaf zijn bijdrage vorm aan de wijze waarop de Italiaanse cultuur de Holocaust interpreteerde?

Robert Gordon: Zoals ik al zei, heb ik verschillende jaren gewerkt op verrassend krachtige teksten van Primo Levi. Toen ik het bredere historische project 'The Holocaust in Italian Culture' aanvatte, was ik vastbesloten om Levi te behandelen als een van de vele stemmen binnen de Italiaanse 'Holocaust talk', om hem weliswaar zijn deel te geven, maar hem niet te boven anderen te plaatsen in het brede veld dat ik in kaart hoopte te brengen. Ik besepte echter al snel dat dit eenvoudigweg onmogelijk was. Levi heeft gedurende verschillende decennia in belangrijke mate het reliëf van dit domein bepaald: zo veel anderen lazen hem en luisterden naar hem, citeerden hem, schiepen culturele artefacten die op hem gebaseerd waren, filterden onbewust hun begrip van de Shoah door zijn werk. Meer en meer ben ik gaan beseffen dat fenomenen van erg verschillende ordes het Holocaustbesef creëren en vormgeven: een plaats, een datum of een verjaardag, een publicatie, een gebeurtenis, een wet, een publieke polemiek, maar ook individuen kunnen op een gegeven moment de Holocaust defini-

© Robert Gordon

← Herdenkingsplaat voor de deportaties van 8 maart 1944, aan het station van Firenze.

manieren vrijwel onverzoenbaar is met de universalistische en transnationale Levi, die buiten Italië verheerlijkt wordt om zijn evenwichtige analyses van de limieten en extreme vormen van menselijk geweld en menselijke waardigheid.

U bent de auteur van Engelstalige werken over de Holocaust die ook naar het Italiaans zijn vertaald. Op welke problemen bent u daarbij gestoten voor de vertaling van het woord 'Holocaust', dat in het Engels erg gangbaar is? Een van uw boeken, *Outrageous Fortune: Luck and the Holocaust*, werd bijvoorbeeld vertaald als *Sfacciata fortuna. La Shoah e il caso*, terwijl uw recentste boek *The Holocaust in Italian culture (1944-2010)* vertaald werd als *Scolpito nei cuori. L'olocausto nella cultura italiana (1944-2010)*. Hoe verliep het vertalingsproces en welke semantische aanpassingen en verschuivingen heeft het met zich meegebracht?

Robert Gordon: Ik moet eerst en vooral zeggen dat het probleem van de naamgeving uiteraard een andere vitale hinderpaal is in het culturele kennisveld over de Holocaust in Italië (en elders). Hoe moet je dit vreselijke gebeuren noemen: Holocaust, churban, genocide, *univers concentrationnaire*, Auschwitz, *Endlösung*, *Lager*, Shoah - de mogelijkheden zijn eindeloos. Elke term is met moeilijkheden beladen, wordt afgewezen door sommigen, omarmd door anderen, en heeft eigen implicaties. In Italië, net als elders, is 'Holocaust' een dominante term geworden, zeker na de Amerikaanse TV-dramareeks *Holocaust* (1978), die in 1979 in Italië werd uitgezonden. Een fascinerend gegeven waar ik het in het boek over heb, is dat sinds het einde van de jaren 1990 en de beginjaren van de nieuwe eeuw, het woord 'Holocaust' in Italië meer dan in de meeste andere plaatsen aan populariteit heeft ingeboet, terwijl de term Shoah een opmars kende en vandaag misschien zelfs

vaker wordt gebruikt. De redenen zijn taalkundig, maar ook cultureel en ideologisch – dat een Hebreeuws, Joods, niet-Italiaans, woord genoeg aanhang verwerft in het vroege 21e-eeuwse Italië om de genocide te herbenoemen zegt ons heel wat over Italië en de Holocaust in het nieuwe millennium, maar ook over hoe Italië zichzelf vandaag ziet. Zelf opteer ik ervoor om het

woord 'Holocaust' te gebruiken als ik in het Engels schrijf, zonder de ongelukkige connotaties uit het oog te verliezen, maar om tegelijkertijd ook andere termen op een flexibele wijze te gebruiken. Zoals ik al eerder opmerkte is de culturele aanwezigheid van de Holocaust vaak als een ijsberg, waarvan de meeste materie zich diep onder het oppervlak bevindt. ■

Simona Storchi,
Doctor in Italiaanse Studies,
University of Leicester
Robert Gordon,
Doctor in Italiaanse Studies, Serena Professor
of Italian, University of Cambridge
Vertaling: Fabian Van Samang

PEDAGOGISCHE TOEPASSING De 'Italiaanse' Holocaust in de literatuur en op het scherm

✓ De Holocaust was zowel een historisch evenement van immense omvang als een persoonlijke ervaring voor miljoenen individuen, die losgerukt werden van hun thuis, gemeenschap en land. Leerkrachten en leerlingen kunnen aan de

hand van enkele Italiaanse boeken en films over de Holocaust de spanningen tussen de individuele, lokale, nationale en universele dimensies bestuderen.

1. Waar en wanneer greep de 'Italiaanse' Holocaust plaats?

✓ Deze opdracht baseert zich op twee literaire werken, met name Primo Levi's *Is dit een mens* (oorspronkelijke publicatie in het Italiaans: 1947) en op Giorgio Bassani's *De tuin van de familie Finzi-Contini* (oorspronkelijke publicatie in het Italiaans: 1962). Voor Levi's boek baseren we ons met name op het voorwoord en de eerste drie hoofdstukken, en voor Bassani's werk op de proloog en op de eerste hoofdstukken van deel 1 en deel 2 van de roman. Met uitzondering van een paar paragrafen in het eerste hoofdstuk, speelt Levi's werk zich nagenoeg volledig af binnen de kampwereld, en met name in Auschwitz-III (Monowitz), het kamp waar hij verbleef van februari 1944 tot januari 1945. Op de proloog na, situeert Bassani's autobiografische tekst zich bijna volledig in Ferrara, een stad in het centrum van Italië, enkele jaren

voor de oorlog, tijdens de periode waarin het fascistische regime antisemitische wetten invoert, vanaf 1938. Nochtans zijn beide werken bekende voorbeelden van 'Holocaustliteratuur'.

DISCUSSIE

✓ Beide werken verschillen sterk van elkaar qua situering in tijd en ruimte. Welk effect heeft dit op de manier waarop we deze boeken lezen en op wat zij ons bijbrengen over de Holocaust in het algemeen en over de rol van Italië in de Holocaust in het bijzonder? Vertelt Levi ons iets over de Italiaanse specificiteit van de Holocaust? Vertelt Bassani ons ook iets over de universele geschiedenis van de Holocaust, bovenop de lokale geschiedenis van Ferrara? Wat leren we in beide gevallen over de Joodse en niet-Joodse Italiaanse bevolking in de jaren dertig en veertig en hoe verhouden deze verhalen zich tot de meer algemene geschiedenis van wat wij "de Holocaust" noemen?

AANZET TOT ANTWOORD

✓ De twee boeken tonen aan dat voor de Italiaanse Joden de Holocaust niet in 1943 begon, met de start van de deportaties, maar in 1938, bij de aanvang van de Jodenvervolgung. De wetten van 1938, die de rechten van Joden inperkten, vormden de aanzet tot de deportaties naar de kampen in 1943-45. Bassani informeert ons al van het begin van de roman dat de Finzi-Continis zullen omkomen in de kampen. Levi heeft het bij de aanvang van zijn boek over het concentratiekamp van Fossoli en de treinreis naar Auschwitz, om ons zo een beeld te geven van een fragiele Italiaanse gemeenschap voor haar vernietiging.

✓ Bassani geeft ons een gedetailleerd beeld van de Joodse gemeenschap in Ferrara, maar hij gebruikt deze microkosmos om een breder menselijk verhaal te bren-

Vervolg op p.10 →

→ Vervolg van p.9

gen over de reacties van oud en jong, rijk en arm, familie en vrienden, mannen en vrouwen ten aanzien van het lijden en de vervolging. Levi brengt het relaas van een hele reeks individuele ontmoetingen in de kampen en toont ons zo de verschillende menselijke reacties, op lichamelijk en moreel vlak. In hoofdstuk 3 ontmoet hij Steinlauf, die enerzijds een held is die weerstand biedt aan het nazisysteem, en anderzijds een ijzig persoon, waarvan Levi aangeeft dat hij hem niet kan appreciëren; wat bedoelt hij daarmee?

✓ Bassani's Ferrara voelt aan als een reële stad met straten, pleinen, huizen en tuinen; leg uit hoe dit beeld tot stand wordt gebracht in de tekst. Auschwitz, daarentegen, is voor velen een plaats die los staat van de rest van de wereld; de aankomst in Auschwitz betekent bij Levi het afscheid van de gewone, menselijke wereld, waar bij elk gevoel voor tijd, plaats en nationale identiteit verdwijnt; leg uit hoe dit beeld tot stand wordt gebracht in de tekst.

✓ **Uitbreiding:** net zoals Bassani heeft ook Primo Levi geschreven over zijn ervaringen als een Joodse student uit de middelklasse onder de fascistische en antisemitische wetgeving, met name in de eerste hoofdstukken van zijn autobiografische tekst *Het periodiek systeem* (oorspronkelijke publicatie in het Italiaans: 1975), die zich afspeelt in Turijn. **Discussie:** bestudeer en vergelijk hoe het fascisme, het antisemitisme en de gemeenschappen van Ferrara en Turijn worden weergegeven bij Bassani en Levi.

2. Liefde, familie en gemeenschap

✓ Veel literatuur en ook veel Holocaustliteratuur focust op persoonlijke drama's en emotionele kwesties binnen een relatie, familie of gemeenschap. Vaak worden deze gelinkt aan de bredere histori-

sche context. Drie markante Italiaanse films die ingaan op sterke persoonlijke emoties en liefdes-, familie- of gemeenschapsbanden zijn: Vittorio de Sica's film over Bassani's roman *The Garden of the Finzi-Continis* (1974 – DVD met Nederlandse ondertiteling: Homescreeen 2010), Roberto Benigni's *La vita è bella* (1997 – DVD met Nederlandse ondertiteling: Entertainment One 2000) en Ferzan Ozpetek's *La finestra di fronte* (2003 – DVD met Nederlandse ondertiteling: Homescreeen 2005).

DISCUSSIE

✓ Bestudeer de menselijke relaties in één of meerdere films. Hoe verhouden de persoonlijke relaties, conflicten en emoties in deze werken zich tot de verschrikkelijke context van de Holocaust? Hoe zijn deze drama's verankerd in een specifieke plaats, zoals Ferrara (*The Garden of the Finzi-Continis*), Arezzo (*La vita è bella*), Rome (*La finestra di fronte*) of Italië in het algemeen?

AANZET TOT ANTWOORD

✓ De leerlingen identificeren eerst de centrale menselijke relaties in de film(s) en bespreken hoe deze verhalen worden verteld en welke emoties worden losgemaakt bij de kijker. De analyse handelt met name over Giorgi en de familie Finzi-Contini, vooral Micol, in de film van De Sica; over Guido, Dora en Giosue (maar ook de oom) in Benigni; en over Giovanna en Simone (maar ook Lorenzo) in Ozpetek. De leerlingen gaan dan na hoe de Holocaust wordt weergegeven doorheen deze emoties: versterkt de Holocaust enkel deze menselijke verhalen of geven de relaties ons ook inzicht in de Holocaust (of beide)?

✓ Studenten kunnen ook beelden van plaatsen selecteren in elk van de films (Ferrara, Arezzo of Rome) en nagaan hoe deze Italiaanse settings – die voor, tijdens of na de Holocaust worden weergegeven als geschiedenis, verbeelding of herinne-

LECTUUR

– Joshua Zimmerman (red.), *Jews in Italy Under Fascist and Nazi Rule, 1922–1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

ring – in verband staan met wat wordt verteld of gesuggereerd met betrekking tot de Holocaust zelf. Slechts één van de films brengt daadwerkelijk een kamp in beeld; dit gebeurt op een niet-realistische manier: waarom? Waarom wordt de directe representatie van de kampen vermeden?

3. Na Auschwitz

✓ Wat blijft er vandaag nog over van de ervaring, de herinnering en de geografie van Auschwitz? In 2005, 60 jaar na de bevrijding van Auschwitz, heeft de Italiaanse filmmaker Davide Ferrario de reis doorheen Europa van Auschwitz naar Turijn overgedaan die Primo Levi in 1945 had gemaakt na zijn bevrijding. Bekijk *Primo Levi's Journey*, de documentaire die hij over deze reis heeft gemaakt, en/of bediscussieer hoe het Europa van 2005 al dan niet nog sporen bevat van het Europa van 1945. Hoe is het hedendaagse Europa mee-gevormd door de geschiedenis van de Holocaust, alsook door de Koude Oorlog en andere historische gebeurtenissen? Is de Holocaust enkel een reliëf van een verleden dat stilaan aan de horizon verdwijnt of speelt het een centrale rol in onze Europese identiteit vandaag?

AANZET TOT ANTWOORD

✓ Een uitstekende aanzet tot analyse van deze vragen kan gevonden worden in de epiloog van Tony Judt's *Na de oorlog: een geschiedenis van Europa sinds 1945*, Amsterdam, Contact, 2006. ■

Robert Gordon,

Doctor in Italiaanse Studies, Serena Professor of Italian, University of Cambridge

Vertaling: Fransiska Louwagie

→ Toeristen verzamelen buiten aan het poortgebouw van het Dachau memoriaal.

© Matt Keyworth

'Duister toerisme' in de concentratiekampen?

— **Om welke redenen worden voormalige concentratie- en uitroeiingskampen bezocht?** Sarah Hodgkinson gaat in op het concept 'duister toerisme' (dark tourism) en onderzoekt de mogelijke verbanden met het begrip 'Holocausttoerisme'. Ze toont aan dat er nood is aan een beter inzicht in de motieven van de bezoekers om op een meer kritische wijze met deze begrippen te kunnen omgaan.

Al meteen na de Tweede Wereldoorlog voelden de overlevenden, de naasten van de slachtoffers en het geïnteresseerde publiek de behoefte om de plaats van de gruwel te aanschouwen en voormalige concentratie-, werk- en uitroeiingskampen te bezoeken¹. Sommige van deze kampen waren nauwelijks enkele jaren na de bevrijding al toegankelijk voor het publiek. De

opening van Auschwitz als gedenkplaats in 1947 gaf echter aanleiding tot een hevig debat, dat in 1948 leidde tot een oproep om de site te vernietigen². Andere sites werden pas decennia later opengesteld voor het publiek, omdat ze in de jaren na de oorlog voor andere doeleinden werden gebruikt. In Dachau zaten aanvankelijk SS-leiders opgesloten in afwachting van hun proces. Daarna werd het een vluchtlin-

genkamp onder de Beierse regering, om pas in 1965 te gaan fungeren als gedenkplaats. Sachsenhausen werd dan weer door de Sovjetunie als 'NKVD-Speziallager' gebruikt tot 1950. Van 1961 tot aan het einde van de Duitse Democratische Republiek (DDR) in 1990 werd een klein gedeelte van de site opengesteld als memoriaal. Daarbij ging alle aandacht uit naar het 'verzet tegen het fascisme'. In 1993 werd de site in zijn huidige vorm opengesteld voor het publiek.

Vervolg op p.12 →

(1) Voor de eenvoud gebruik ik de algemene term 'concentratiekamp' in mijn analyse van de vele soorten nazikampen. Het is echter een enigszins misleidende term, gezien de verscheidenheid aan kampen en hun verschillende (en wisselende) functie binnen het gehele kampensysteem in deze periode.

(2) Tim Benton, 'Heritage and regime change', Tim Benton (red.) *Understanding heritage and memory*, Manchester, Manchester University Press, 2010.

→ Vervolg van p.11

Door de jaren heen is er een debat ontstaan rond de morele en ethische aspecten van de publieke toegankelijkheid van deze sites. Iedereen is het erover eens dat sommige sites bewaard moeten blijven om de miljoenen doden onder het naziregime te herdenken, maar de beslissing over het waar, hoe en wie van die herdenking is constant voer geweest voor discussie. Toch zijn de voormalige kampen belangrijke plaatsen geworden voor herdenking en geschiedenisoverdracht. Voor de naasten van mensen die op deze plek zijn begraven en/of het leven lieten, neemt de herdenking de vorm aan van een persoonlijke herinnering. Herdenking kan echter ook plaatsvinden in een nationale context of gericht zijn op alle soorten slachtoffers van het nationaal socialisme. De herinnering aan het verleden, ook aan de duistere delen van onze geschiedenis, is een belangrijk onderdeel van ons collectief geheugen en, zeker in de landen die het zwaarst zijn getroffen door de Holocaust, een element van nationale identiteit. Er is tot hiertoe weinig onderzoek gedaan naar de motieven van de mensen die de sites van voormalige concentratiekampen bezoeken, maar uit statistieken blijkt een toegenomen interesse voor gedenkplaatsen en musea over de Holocaust. In 2012 bezochten meer dan 1,4 miljoen mensen Auschwitz³, terwijl Dachau (het meest bezochte concentratiekamp van Duitsland) jaarlijks zo'n 800 000 bezoekers ontvangt⁴.

In mijn huidige onderzoek ga ik na in welke mate het concept van 'duister toerisme' (*dark tourism*) kan worden toegepast op bezoekers van voormalige concentratie- en uitroeiingskampen, een fenomeen waarnaar soms ook wordt verwezen aan de hand van de term 'Holocausttoerisme'⁵. Dit onderzoek legt zich met name toe op de analyse van de motieven, verwachtingen en ervaringen van de bezoekers.

↓
Een bezoeker neemt een foto van de Arbeit Macht Frei-slogan boven de toegangspoort van Dachau.

© Matt Keyworth

Dark tourism en Holocausttoerisme

De term '*dark tourism*' werd in 2000 geïntroduceerd door John Lennon en Malcom Foley en verwijst naar de toenemende interesse bij toeristen voor plaatsen die gelinkt zijn aan dood of rampspoed⁶. Er bestaat een veelheid aan termen om te

verwijzen naar deze 'niches' of meer 'alternatieve' toeristenmarkten die de laatste decennia aan populariteit hebben gewonnen. Het is echter de term '*dark tourism*' die de verbeelding en aandacht van het publiek wist aan te spreken en zo van de academische wereld doorsijpelde naar het publieke bewustzijn. Philip Stone definieert '*dark tourism*' als "het afreizen naar plaatsen die worden geassocieerd met dood, lijden en het schijnbaar macabere"⁷. De literatuur in dit domein concentreert zich op verscheidene vormen van *dark tourism*, zoals het bezoek aan slagvelden, locaties waar moorden en rampen plaatsvonden, voormalige gevangnissen en instellingen, en plaatsen waar een genocide heeft plaatsgevonden. Stone stelt een typologie voor van de verschillende soorten sites die onder *dark tourism* vallen. Het gaat om een breed spectrum, variërend van bestemmingen met een hoog entertainmentgehalte, tot meer ernstige en educatieve projecten. Volgens dit spectrum vormen de 'donkere kampen van genocide' zowel de meest 'authentieke' als de meest 'duistere' vorm van *dark tourism*⁸.

Ruimere definities van *dark tourism*, zoals die van Stone, houden gewoonlijk geen rekening met de motieven van de bezoeker, waardoor alle bezoekers van deze sites bestempeld worden als '*dark tourists*'. Hoewel sommige mensen inderdaad opzettelijk plekken van dood en lijden uitkiezen als reisbestemming, zijn de motieven van de meeste bezoekers complexer en hebben ze niet alleen met toerisme te maken. De enge definitie van *dark tourism* die we vinden bij Lennon en Foley houdt wel rekening met dit aspect. Deze onderzoekers beschouwen enkel bezoekers met oppervlakkige motieven als '*dark tourists*' – "de toevallige bezoekers, zij die de reisweg van een toeristische organisatie volgen, of de nieuwsgierige reizigers die toevallig in de buurt zijn: zij vormen voor ons de basis van *dark tourism*"⁹ – en bijvoorbeeld niet de vrienden en naasten van slachtoffers. De term '*dark tourism*' is duidelijk problematisch, en vertoont een aantal conceptuele zwaktes. Bovendien zijn de motieven van de zogenoemde '*dark tourists*' tot op heden onvoldoende geanalyseerd: er is bijzonder weinig onderzoek verricht naar de ervaringen en motieven van bezoekers van genocidesites, ook binnen de context van de Holocaust, omdat het gevoelige onderwerp zich in het algemeen niet leent tot bezoekersenquêtes ter plaatse¹⁰.

De verwijzing naar 'Holocausttoerisme' kan op zichzelf als controversieel en ongepast gezien worden omdat de term (net als *dark tourism*) oppervlakkige en recreatieve motieven suggereert: het bezoek zou gemotiveerd zijn door voyeurisme, nieuwsgierigheid of zelfs plezier. Dat neemt niet weg dat er wel degelijk een toeristische industrie bestaat rond deze sites. Hoewel de gedenkplaatsen, en zeker diegene *in situ* op de plek van voormalige concentratiekampen, voor zichzelf eerder een rol zien weggelegd in het veld van educatieve vorming en herdenking rond de Holocaust, gaan ze, omwille van de natuurlijke nieuwsgierigheid van toeristen die histo-

Hoewel de gedenkplaatsen voor zichzelf eerder een educatieve rol zien weggelegd gaan ze toch deel uitmaken van een 'toeristische route', wat onvermijdelijk een impact heeft op het memoriaal zelf en de omliggende gemeenten.

risch belangrijke plaatsen willen bezoeken, toch deel uitmaken van een 'toeristische route', wat onvermijdelijk een impact heeft op het memoriaal zelf en de omliggende gemeenten. Deze situatie roept ethische vragen op: kunnen de sites bijvoorbeeld nog functioneren als plaatsen van geschiedenisoverdracht en herdenking, wanneer ze tegelijkertijd moeten voldoen aan de eisen van de toeristische sector?

Tim Cole verwijst naar het morele dilemma dat zich aan hem opdrong toen hij Auschwitz bezocht: "We waren toeristen vervuld met zowel schuld als deugdzzaamheid: we voelden ons schuldig omdat we ons verheugden, in een haast pornografische zin, op het voyeurisme waaraan we ons gingen bezondigen. Maar die schuld werd gecompenseerd door het gevoel van deugdzzaamheid gelinkt aan onze keuze om deze plek te bezoeken"¹¹. Doordat de site zich openstelt voor publieke consumptie, bestaat het gevaar dat de plek haar authenticiteit verliest. Cole verwijst dan ook naar Auschwitz I als 'Auschwitzland'. Zowel Keil als Dalton benadrukken in dit kader het contrast tussen enerzijds het gestructureerde en gereconstrueerde karakter van Auschwitz I, en anderzijds het minder her-

ingerichte Auschwitz II (Birkenau), waar toeristen vrij kunnen rondwandelen en hun eigen interpretatie vormen¹². Uiteraard gaat dit argument niet alleen op voor Auschwitz. Het is altijd lastig en verraderlijk om een optimaal evenwicht te vinden tussen behoud en reconstructie, tussen het promoten of toegankelijk maken van de geschiedenis en het vermijden van overdreven simplificatie.

Herinnering, educatie en toerisme

In mijn ervaring zijn de meeste herinneringssites het erover eens dat de bezoekers grofweg in drie grote (maar overlappende) groepen kunnen worden ingedeeld. **Ten eerste zijn er degenen die komen om te herdenken – vrienden, familieleden en naasten van slachtoffers.** In hun geval kan men de ervaringen en motieven voor het bezoek vergelijken met die van een 'moderne bedevaart'¹³. Dit geldt ook voor degenen die daarom geen persoonlijke maar wel een collectieve (nationale of religieuze) band hebben met een bepaalde

Vervolg op p.14 →

(3) Website van het Auschwitz Memoriaal en Museum www.auschwitz.org

(4) Dit getal werd weerhouden tijdens een ontmoeting met het Departement Educatie van Dachau op 28 mei 2013. Men stelt een aanzienlijke toename vast van het aantal bezoekers sinds 2007, toen er officieel 618 000 werden geteld (IQ-Projektgesellschaft und Universität Regensburg, *Empirische Analyse der Besucher der KZ-Gedenkstätte Dachau*, Regensburg, University of Regensburg, 2007).

(5) John Beech, 'Genocide tourism', Richard Sharpley, Philip R. Stone (red.), *The darker side of travel. The theory and practice of dark tourism*, Bristol, Channel View Publications, 2009, p. 207-223.

(6) John Lennon, Malcolm Foley, *Dark tourism: The attraction of death and disaster*, Andover, Cengage Learning, 2000.

(7) Vertaling van Philip Stone, 'A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions', *Tourism*, 54: 2, 2006, p. 146.

(8) *Ibid.* p. 151.

(9) Lennon – Foley, *op. cit.*, p. 23.

(10) Beech, *op. cit.*, p. 207-223.

(11) Tim Cole, *Selling the Holocaust. From Auschwitz to Schindler. How history is bought, packaged and sold*, New York, Routledge uitgeverij, 2000, p. 98.

(12) Chris Keil, 'Sightseeing in the mansions of the dead', *Social and Cultural Geography*, 6: 4, 2005, p. 479-494; Derek Dalton, 'Encountering Auschwitz: A personal rumination on the possibilities and limitations of witnessing/remembering trauma in memorial space', *Law Text Culture*, 13, 2009, p. 187-225.

(13) Chris Keil, *op. cit.*. Chris Keil, maar ook andere auteurs, uitten echter kritiek op de vergelijking van een bezoek aan een concentratiekamp met een bedevaart. Hoewel sommige mensen inderdaad een soort van 'spirituele openbaring' verwachten of een dieper inzicht in de menselijke natuur hopen te verwerven, worden via de vergelijking te gemakkelijk positieve connotaties verbonden aan de gruweldaden, of wordt een verlossend narratief uit de Holocaust gepuurd.

↓
Toeristen wandelen rond op het terrein van Dachau.

© Matt Keyworth

→ Vervolg van p.13

groep slachtoffers¹⁴. Tot deze eerste groep behoren tot slot ook de overlevenden zelf, die naar de gedenkplaatsen komen om de confrontatie aan te gaan met hun eigen verleden, om over hun ervaringen te reflecteren of ze te delen. In Dachau wordt bijvoorbeeld nauw samengewerkt met de overlevenden en de families van slachtoffers, en worden speciale evenementen georganiseerd waarop overlevenden ter plaatse seminars geven of naar scholen trekken. Algemeen kan men wel stellen dat overlevenden en families van slachtoffers een bijzonder klein deel uitmaken van de totale groep van bezoekers. Dat lezen we ook bij Marcuse¹⁵, die vaststelt dat in de

loop der tijd het aandeel bezoekers met een persoonlijke band met de Holocaust afneemt.

De tweede groep van bezoekers komt naar de site in het kader van een educatieve uitstap, zoals schoolkinderen tijdens een georganiseerd schoolbezoek. Zij vormen zonder twijfel een groot percentage van de bezoekers. De memorialen zien geschiedenisoverdracht als een essentieel onderdeel van hun mandaat – om iets te kunnen leren uit een gruwelijke gebeurtenis moeten we toekomstige generaties onderrichten over de duistere delen van onze geschiedenis. Dachau is hier een goed voorbeeld van: een bezoek aan een voormalig concentratiekamp is verplicht in het Duitse curriculum en aange-

zien Dachau het belangrijkste symbool is geworden van de Tweede Wereldoorlog in Duitsland, is dit het kamp dat het vaakst bezocht wordt door Duitse scholieren¹⁶. Uit de enquête van 2007 blijkt dat 32% van de bezoekers groepen kinderen waren die een schooluitstap maakten¹⁷. Ook volwassenen kunnen educatieve uitstappen maken, bijvoorbeeld met geschiedkundige verenigingen.

De laatste groep bezoekers zijn willekeurige toeristen die in het algemeen geen persoonlijke band hebben met de Holocaust of met het kamp in kwestie. Sommigen onder hen bezoeken een bepaald kamp als onderdeel van een grotere rondreis langs gelijkaardige sites die verband houden met de Tweede Wereld-

ONLINE ENQUÊTE
Voor deelname aan een online enquête over de motivaties en ervaringen van bezoekers van voormalige concentratiekampen:
[www.le.ac.uk/
extremes-human-cruelty/
online-survey](http://www.le.ac.uk/extremes-human-cruelty/online-survey)

oorlog, het nazisme of de Holocaust. Er zijn georganiseerde groepsreizen die in zulke uitstappen gespecialiseerd zijn en die 'thema-reizen' in Europa aanbieden aan Amerikaanse toeristen. De bezoekers kunnen ook toevallig in de buurt op vakantie zijn, of er halt houden op hun reisweg¹⁸. Deze bezoekers zouden binnen de brede categorie van *dark tourism* vallen, hoewel we ook hier weinig weten over de precieze motieven. Deze laatste groep vormt in elk geval het grootste percentage van de bezoekers van Dachau. Het departement Educatie van het Dachau memoriaal gaat ervan uit dat de meerderheid van de bezoekers 'sightseers' zijn die eigenlijk naar München komen maar ook de kampsite bezoeken omwille van de nabijheid en vlotte bereikbaarheid.

Uiteraard is het moeilijk een strikt onderscheid te maken tussen de bezoekers die komen om te herdenken, om bij te leren of puur als toeristen. Ongeacht de al dan niet 'duistere motivatie' bestaat er duidelijk een toeristische markt rond sites als Dachau. De kampinfrastructuur werd trouwens aangepast om het toenemend aantal bezoekers te kunnen ontvangen en om aan de verwachtingen van de toeristen te beantwoorden. Zo werd een nieuw en modern bezoekerscentrum geopend in 2009 met een grote cafetaria en een boekhandel. Georganiseerde groepsreizen zijn mogelijk vanuit München of op het

terrein zelf, en reisgidsen moeten goed-gekeurd en gereguleerd worden door de site. Wanneer men echter een site beter toegankelijk maakt voor toeristen, bestaat het gevaar dat de historische boodschap die uitgaat van de plek verbleekt of te zeer wordt vereenvoudigd. De reconstructie van kampgebouwen of de modernisering van bepaalde delen van het terrein om een toeristvriendelijk imago te creëren, kunnen bovendien de authenticiteit aantasten. Door het toenemend aantal bezoekers kan het ook moeilijk zijn om te voldoen aan de verwachtingen van de verschillende soorten bezoekers. Zo rapporteert Beech over de dissonanties die kunnen ontstaan tussen de benaderingen van diegenen die komen uit persoonlijke redenen, zij die komen om iets te leren of nog bezoeken uit pure nieuwsgierigheid¹⁹. Het risico bestaat bijvoorbeeld dat de aanwezigheid van grote groepen toeristen de mogelijkheid tot reflectie en herdenking belemmert. Gebouwen geraken soms overbevolkt, of bezoekers staan in wachtrijen om foto's te nemen van de bekendste locaties, zoals de toegangspoort, de gaskamers en het crematorium.

De bestuursorganen van de voormalige concentratiekampen kunnen evenwel niet anders dan rekening houden met de verschillende bezoekersgroepen en de evoluerende bezoekerspatronen²⁰. Verder onderzoek naar de motieven en verwachtingen van bezoekers, onder meer via online enquêtes²¹, zal meer klaarheid scheppen over de huidige percepties en functies van de sites. Onderzoek op het terrein blijft vaak moeilijk omwille van het persoonlijke en emotionele karakter van de bezoeken. Zelfs voor bezoekers die geen persoonlijke connectie hebben met de site of de gebeurtenissen, kan een confrontatie met de gruwel van menselijke wreedheid immers pijnlijk en aangrijpend zijn. ■

Sarah Hodgkinson,

Doctor in de Psychologie, University of Leicester

Vertaling: Anneleen Spiessens

(14) Cf. James E. Youngs studie van Joodse bezoeken aan sites in Polen: J. Young, *Holocaust memorials in history*, New York, Prestel-Verlag, 1994. Hoewel Dachau geen uitroeiingskamp was, en bovendien hoofdzakelijk was opgericht voor politieke gevangenen en niet voor Joodse gedeporteerden, is het toch een uitgelezen bestemming voor dit soort uitstappen omdat veel Joden aan het eind van de oorlog hier terecht kwamen. Het is ook een bestemming voor meer 'nationale' bedevaartstochten, aangezien er in Dachau politieke gevangenen van verschillende nationaliteiten opgesloten zaten.

(15) Harold Marcuse, 'Reshaping Dachau for visitors: 1933-2000', G. Ashworth, R. Hartmann (red.), *Horror and Human Tragedy Revisited: The management of sites of atrocities for tourism*, New York, Cognizant Communication Corporation, 2005, p. 118-148.

(16) Dit kan op zich vrij verrassend zijn, want Dachau behoorde niet tot de meest dodelijke kampen – het dodental in andere kampen in Duitsland en bezet Oostenrijk lag beduidend hoger. Een aantal factoren verklaren echter de bekendheid van dit specifieke kamp, met name de media-aandacht rond de bevrijding, de rol van Dachau in de SS-processen, het succes en de populariteit van de gedenkplaats, en de locatie vlakbij München (een belangrijke toeristische 'hotspot').

(17) Dachau heeft recent nog een onderzoek gevoerd naar de bezoekersaantallen en de soorten bezoekers. De resultaten daarvan zullen tegen eind 2013 bekend zijn.

(18) Cf. Chris Keil, *op. cit.* voor een analyse van dit fenomeen.

(19) John Beech, 'The enigma of Holocaust sites as tourist attractions: The case of Buchenwald', *Managing Leisure* 5: 1, 2000, p. 29-41.

(20) Teresa Leopold, Brent Ritchie, 'Former concentration camps in Germany: Memorials or tourist attractions?', Ritchie, B.W. (red.), *Managing Educational Tourism*, Toronto, Channel View Publications, 2003.

(21) Zie www.le.ac.uk/extremes-human-cruelty/online-survey.

Een uitgebreide versie van dit artikel is gepubliceerd in het tijdschrift *Getuigen, tussen geschiedenis en herinnering* (n° 116, p. 22-32), in een dossier rond het thema "Herinneringsreizen" (gecoördineerd door Frédéric Crahay). De inhoudstafel en samenvattingen van dit themanummer vindt u op <http://www.auschwitz.be/index.php/fr/revue-temoigner-entre-histoire-et-memoire>

Herinneringsreizen vandaag

✓ Het concept van 'Holocaustoerisme' is controversieel, net als het feit dat gedenkplaatsen in voormalige concentratiekampen afgestemd worden op de toeristische markt.

Nu het aantal Holocaustoverlevenden afneemt, geloven sommige specialisten dat de sites steeds minder de rol zullen krijgen van bedevaartsoord en gedenkplaats ter ere van de slachtoffers, en steeds meer gaan functioneren als toeristische attractie en

educatief project. In 2005 kwam KZ¹ uit, een documentaire van filmmaker Rex Bloomstein waarin het memoriaal van Mauthausen wordt beschouwd vanuit het perspectief van de omwoners (de huidige inwoners van de gemeente en die tijdens WOII), de gidsen en vooral de toeristen. We geven enkele fragmenten weer uit de originele documentaire en uit de educatieve versie die in 2006 werd uitgebracht².

1. Het belang van de Shoah voor de volgende generaties

✓ Onderstaande citaten uit KZ (2006) tonen de visie van een inwoner die tijdens WOII in het nabijgelegen dorp Melk leefde, van een overlevende van Mauthausen en van een huidige inwoner van de stad. De leerkracht kan de citaten gebruiken om een discussie op te starten waarin de leerlingen de verschillende standpunten over de relevantie van de Holocaust vandaag bespreken, als voorbereiding op onderstaand rollenspel.

ROLLENSPEL

→ Verdeel de leerlingen in twee groepen

→ Vraag de eerste groep om argumenten te formuleren die de verplichting van Holocaustonderricht op school ondersteunen en vraag de tweede groep om argumenten naar voor te brengen tegen de systematisering van dit onderricht.

(1) De titel is gebaseerd op het Duitse woord voor 'concentratiekamp'.

(2) Rex Bloomstein, KZ, UK, 2005. Educatieve uitgave: KZ - Remembering Evil: Questions and Responses, UK (Shooting People Films Ltd), 2006. De gebruikte referenties voor deze twee versies zijn KZ (2005) en KZ (2006).

→ Vraag aan elke groep om een overzichtslijst met argumenten te noteren op het bord

→ Laat de leerlingen het debat aangaan over de argumenten die door beide groepen naar voor zijn gebracht

→ Vraag de groep aansluitend om een synthese van de discussie te maken door bijvoorbeeld een reeks aanbevelingen te maken voor de minister van Onderwijs.

"Oostenrijkers en Duitsers spreken er niet graag over. Soms is het beter het onderwerp te laten rusten. Het is niet makkelijk om te leven met een eeuwige overgeërfde schuld. Het was de generatie van onze vaders. Mijn vader vocht mee in WOII. Het was zijn generatie, niet de onze. Door het er steeds maar weer over te hebben creëren de mensen vooroordelen tegenover de Oostenrijkers en de Duitsers. Daar word ik soms kwaad van. Het leven gaat hier door, ook in Auschwitz en in Dachau."

Michael
(Huidige inwoner van Mauthausen)

"In Melk wordt er vandaag de dag nooit over gesproken. Het leeft hier niet meer. De jeugd weet er niets over. Ik ben 73 en ik heb alles zelf gezien. Maar de mensen vandaag zijn het vergeten, tenzij je hen eraan herinnert."

Burkhard Ellegast
(Voormalige abt van Melk)

"Het meest hoopgevende aan deze uitstap naar Mauthausen zijn voor mij deze groepen, groepen jonge mensen die hierheen komen om te zien wat er tijdens de oorlog is gebeurd op deze gruwelijke plek. Zij moeten dat weten, en ze zullen tijdens deze uitstap leren wat het is om te leven onder een dictatuur, van welke kleur ook, welk soort dictatuur ook, dictaturen zijn verantwoordelijk voor de grootste catastrofes in deze wereld. Ze zullen beseffen wat het betekent om beschaafd te zijn. Dat hoop ik in elk geval."

Premzyl Dobias
(Overlevende van Mauthausen)

2. Het bezoeken van herinneringsplaatsen

✓ Films, documentaires, boeken, getuigenissen : er bestaat een veelheid aan bronnen die een beeld proberen te geven van de Shoah. Herinneringsreizen zijn één van de manieren om de deze geschiedenis te leren kennen. Dergelijke reizen kunnen echter controversieel zijn. Analyseer de ervaringen van bezoekers zoals die worden weergegeven in de onderstaande citaten uit KZ (2006).

Interviewer: Waarom bent u hierheen gekomen vandaag?

Bezoeker: We wilden iets doen op deze zondag. Ik dacht aan Mauthausen omdat mijn ouders hier vorig weekend waren... Gewoon uit interesse.

Interviewer: Betekent deze plek iets voor u?

Bezoeker: Nee, niet echt.

Interviewer: Is het relevant vandaag?

Bezoeker: Nee. Het is maar geschiedenis."

Een interviewer spreekt een zonnebadend koppel dat op het terrein van Mauthausen aan het picknicken is.

Laat de leerlingen aansluitend de websites van Dachau (<http://www.kz-gedenkstaette-dachau.de/>) en Mauthausen (<http://www.mauthausen-memorial.at/int/nl/>) raadplegen en nagaan welke soorten bezoekers naar deze plaatsen gaan. Geven de websites voldoende elementen en aanwijzingen om de reis voor te bereiden? Vraag de leerlingen voorstellen te formuleren met betrekking tot de voorbereiding van een dergelijke reis.

"Dus we kwamen naar hier om te kijken wat die ouwe Hitler allemaal aanving met de Joden. Het was heel goed om hier te zijn. Het is een groot fort, eigenlijk. Een kamp, een concentratiekamp. En het is in heel goede staat. Ik vond het echt goed om hier te zijn. En ik zou ook heel graag naar Auschwitz gaan, dat is bij mijn weten het grootste kamp. En ik zal zeker, heel binnenkort, ook de andere kampen bezoeken."

Oostenrijkse bezoeker

"Ik wist er vrij veel over, wat daar is gebeurd en zo. Maar om de plek in het echt te zien – dat die effectief bestaat en niet gewoon op televisie. Het is gewoon verbijsterend dat zo'n vreselijke dingen echt kunnen gebeuren."

Jonge bezoekerster in Mauthausen

Jongen1: Het is anders dan in de boeken.

Jongen2: En je zou het niet geloven als ze je het gewoon vertelden. Mensen moeten echt naar de plek komen om te zien hoe het ging, hoe het was. En dan begrijp je ...

Jongen3: Je kan wel terugkijken naar het verleden maar het is maar als je iets in het echt ziet.

Meisje: Volgens mij kon ik gewoon de druk niet meer aan om dat allemaal te aanhoren en ik viel gewoon flauw. Omdat het mij te veel werd, ik viel gewoon flauw. Zoveel pijn dat ze moesten doorstaan. Ze hadden niet eens eten... Ik zag het opeens allemaal voor mij."

Tieners na een geleid bezoek aan Mauthausen

3. Impact van het 'toerisme' op de herinneringsplaatsen

ROLLENSPEL

✓ De leerlingen vormen de pedagogische ploeg van het memoriaal van Mauthausen. De gidsen brengen geregeld verslag uit van onaangepast gedrag van groepen of individuen die het voormalig

kamp bezoeken (zie getuigenissen en voorbeelden hieronder). Stel een reglement van inwendige orde op dat aangeeft welk gedrag en houding verwacht worden van bezoekers. Staaf het reglement met argumenten die de noodzaak van deze punten duidelijk maken aan de bezoeker.

✓ Voorbeelden van bezoekersgedrag:

→ Hoewel bezoekers onder 14 jaar geen toegang hebben tot de sites, brengen

mensen toch kinderen van verschillende leeftijden mee.

→ Bezoekers staan in de wachtrij om foto's te nemen van bekende locaties en proberen de douchekoppen aan te raken in de gaskamers.

→ Tieners hollen rond, lopen te roepen en te lachen, gaan zitten op grafstenen van massagraven, of ze gooien met de kiezel-

Vervolg op p.16 →

← Een koppel maakt een foto naast één van de verbrandingsovens van Mauthausen. (Stilstaand beeld uit de film KZ (2005) gepubliceerd met de toestemming van regisseur Rex Bloomstein)

→ Vervolg van p.17

stenen en kaarsen die ter nagedachtenis zijn achtergelaten op de sokkel van het monument.

→ Boekhandels ter plaatse verkopen postkaarten van de site.

Besluit

Tijdens de discussies gaan leerlingen nadenken over ethiek en over de gevoeligheden met betrekking tot de herdenking van de Holocaust. Ook de tegenstrijdige belangen van toeristen, overlevenden en hun families, nabestaanden van slachtoffers, jonge bezoekers die een verplichte schooluitstap maken, en lokale bewoners en handelszaken zijn daarbij interessant. Al deze mensen hebben verschillende redenen om de site al dan niet in stand te houden, op een bepaalde manier voor te stellen of te commercialiseren. Uit de discussie kan men wellicht besluiten dat er onvermijdelijk neveneffecten verbonden zijn aan de openstelling van de sites voor het grote publiek, en de daarmee gepaard gaande toenemende populariteit en commercialisering, maar dat het belang van herdenking, herinnering en onderricht over de gruwel-daden desalniettemin zwaarder wegen. ■

“Gids: Het eerste probleem zijn de douchekoppen. Die zijn er niet meer nu. Toen ik hier begon, waren er veertien of zestien. Door de jaren heen hebben mensen ze één voor één meegenomen als souvenir. Dat zet je wel aan het denken. Het tweede probleem is dit [wijst naar een verdwenen afbeelding op de gedenkplaat tegen de gaskamermuur]. Waarom is deze foto van Alois Mandl weg? Waarom hebben we nergens brokstukken gevonden? Iemand moest 'm blijikbaar hebben. Misschien om op zijn brommer te plakken. Misschien staat dat mooi. Een paar jaar geleden... gebruikte iemand de lege plek waar de foto is losgerukt,

om een boodschap achter te laten. Ik kijk er elke dag naar. Weet je wat er staat?... Een hakenkruis. Dus iemand komt hier naar het Mauthausen memoriaal. Krabbelt een hakenkruis op de gedenkplaat van een man die vermoord werd in de gaskamer van Mauthausen. Dus ja, sommigen zeggen misschien “Hé, waar hebben we het over... Dat is zestig jaar geleden. Daar heb ik niks mee te maken.” Ik weet het toch niet hoor. Ik vind van wel.”

Gids van een groep tienerbezoekers in de gaskamer van Mauthausen*

(* Sinds de renovaties van begin 2013 worden bezoekers en groepen niet langer toegelaten in de gaskamer van Mauthausen.

“Ik heb al graffiti gezien, wangedrag, ik zag mensen bellen met hun gsm, hun kinderen meenemen, wat voetballen, een sigaret opsteken in het kamp, zo triest allemaal. Zoiets is heel gevaarlijk, want als ze zich al zo gedragen op zo'n plek, stel je eens voor wat ze kunnen doen, waartoe ze in staat zijn.”

Jean-François (Bezoeker in Mauthausen waar zijn oom stierf tijdens WOII)

Lectuur KRANTEN VAN TOEN OPNIEUW UITGEGEVEN

In de publicatiereeks *De Oorlogskranten 1914-1918* wordt het verhaal van de Eerste Wereldoorlog verteld aan de hand van de (Nederlandstalige Belgische) kranten van honderd jaar geleden.

Elk nummer van deze wekelijkse uitgave bevat enkele kranten in facsimile, een 'document van de week' (een affiche of een andere originele bron) en een omslag met historische achtergrondartikelen. Die worden geschreven door specialisten, waaronder personeel van het Cegesoma.

De Oorlogskranten 1914-1918 is een onafhankelijke publicatie van de Londense uitgeverij Albertas Limited. Het Cegesoma (Hans Boers) verzorgt de wetenschappelijke en redactionele leiding. De kranten komen uit verschillende bewaarinstellingen, zoals de Koninklijke Bibliotheek en de Antwerpse Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. Het Cegesoma ontwikkelde ook de website *The Belgian War Press*: www.cegesoma.be/cms/belgianwarpress_nl.php ■

Bron: www.cegesoma.be

Lectuur HITLERS FURIËN

Hitlers furiën is een boek over de rol die Duitse vrouwen speelden aan het Oostfront. Deze vrouwen waren niet alleen getuigen, maar ook daders. Vele jonge verpleegsters, onderwijzeressen, secretaresses en echtgenotes zagen de opkomst van de nazi's en de vernietigende zucht naar *Lebensraum* als een kans om rijkdom en fortuin te vergaren in het 'wilde oosten'.

Wendy Lower schetst na twintig jaar archiefonderzoek in Oost-Europa en het voeren van honderden interviews met betrokkenen een beeld van vrouwelijke beulen aan het Oostfront. De Amerikaanse Wendy Lower is docent geschiedenis aan de Ludwig Maximilian Universiteit in München. ■

Wendy Lower, *Hitlers furiën. Vrouwelijke beulen in de killing fields van de Holocaust*, Spectrum, 2013.

Opleiding VREDESEDUCATIE

In het voorjaar van 2014 organiseert het Vredescentrum Antwerpen een opleidingsreeks over Vrede.

“In iedere samenleving is het bewaren en versterken van een leef sfeer van vrede onmiskenbaar een uitzonderlijk hoog goed. Vrede is een actief proces en wordt door de afwezigheid van geweld een noodzakelijke mogelijkheidsvoorwaarde om de aandacht

voor menswaardigheid gaande te houden en uit te diepen. Gelet op het broze karakter van dit hoge goed, wil de Opleiding Vredeseducatie een breed dienstverleningscentrum zijn dat actief is op het vlak van sensibilisering en van vorming inzake het bewaren en versterken van vrede en het geweldloos hanteren van conflicten.” ■

▾ PRAKTISCH

_ Voor meer informatie over de opleiding Vredeseducatie kan je terecht bij coördinator Roger Boonen: rogerboonen@hotmail.com

Forum "DE TEGENSTEM"

FORUMDAG 25 MAART 2014
DE TEGENSTEM

Herinnerings-
educatie.be

Naar jaarlijkse gewoonte organiseert het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie een forumdag over herinneringseducatie.

Dit jaar wordt het thema "De tegenstem" belicht. In de voormiddag vertellen enkele sprekers over tegenstemmen tijdens historische conflictsituaties. Zo zal o.a. Marc Vandepitte het hebben over het icoon Che Guevara en staat Zana Etam-

bala stil bij tegenstemmen uit Congo. Ook de vredesbeweging tijdens de Eerste Wereldoorlog en het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog worden besproken.

Na de middag staan hedendaagse vormen van protest en weerbaarheid centraal.

In zes workshops en lezingen komen hierbij vragen aan bod zoals: Hoe kunnen we ons verzetten in situaties van discrimi-

natie? Hoe gaan we om met tegenstemmen in onze huidige maatschappij? En welke invloed hebben wij op hedendaagse politieke conflicten? ■

PRAKTISCH

_ Het volledige programma en het inschrijvingsformulier verschijnen binnenkort op www.herinneringseducatie.be

Lectuur **LEVEN NAAST HET KAMP**

Hoe gaat een kleine, hechte gemeenschap tijdens de Tweede Wereldoorlog om met een concentratiekamp in de nabijheid van het dorp? En kan iemand die vlak bij het kamp woont zich afzijdig houden? Of wordt hij hoe dan ook, direct of indirect, betrokken bij het in stand houden van het kamp, samen met de Duitse bezetter? In het Noord-Brabantse dorp Vught werd in 1942 Konzentrationslager 'Herzogenbusch' gebouwd; qua opzet, uitvoering en grootte te vergelijken met concen-

tratiekamp Dachau. Boyd van Dijk deed grondig onderzoek naar de ervaringen van de kleine gemeenschap in de oorlogsjaren. Uit onder andere archieven, dagboeken en gesprekken met betrokkenen komt duidelijk naar voren hoe de bewoners van Vught omgingen met de nabijheid van het kamp en hoe sommigen hebben geprobeerd die geschiedenis uit hun geheugen te verdringen. ■

Boyd van Dijk, *Leven naast het kamp, Kamp Vught en de Vughtenaren 1942-1944*, Spectrum, 2013.

CONTACTINFORMATIE

VZW Auschwitz in Gedachtenis
- Stichting Auschwitz,
Huidevettersstraat 65, 1000 Brussel

Tel: 02/5127998
Fax: 02/5125884

info@auschwitz.be
www.auschwitz.be

Eindredactie: Henri Goldberg, Philippe Mesnard **Hoofdreductie:** Fransiska Louwagie, Fabian Van Samang **Redactiesecretaris:** Frédéric Crahay **Redactiecomité Sporen van herinnering:** Dirk Lagast, Anita Hertogen, Frédéric Crahay, Sylvain Keuleers, Marjan Verplancke **Graficus:** Yann Collin (www.wakeupdesign.fr) **Drukker:** Hayez (www.hayez.be)

